המכון הישראלי
לדמוקרטיה

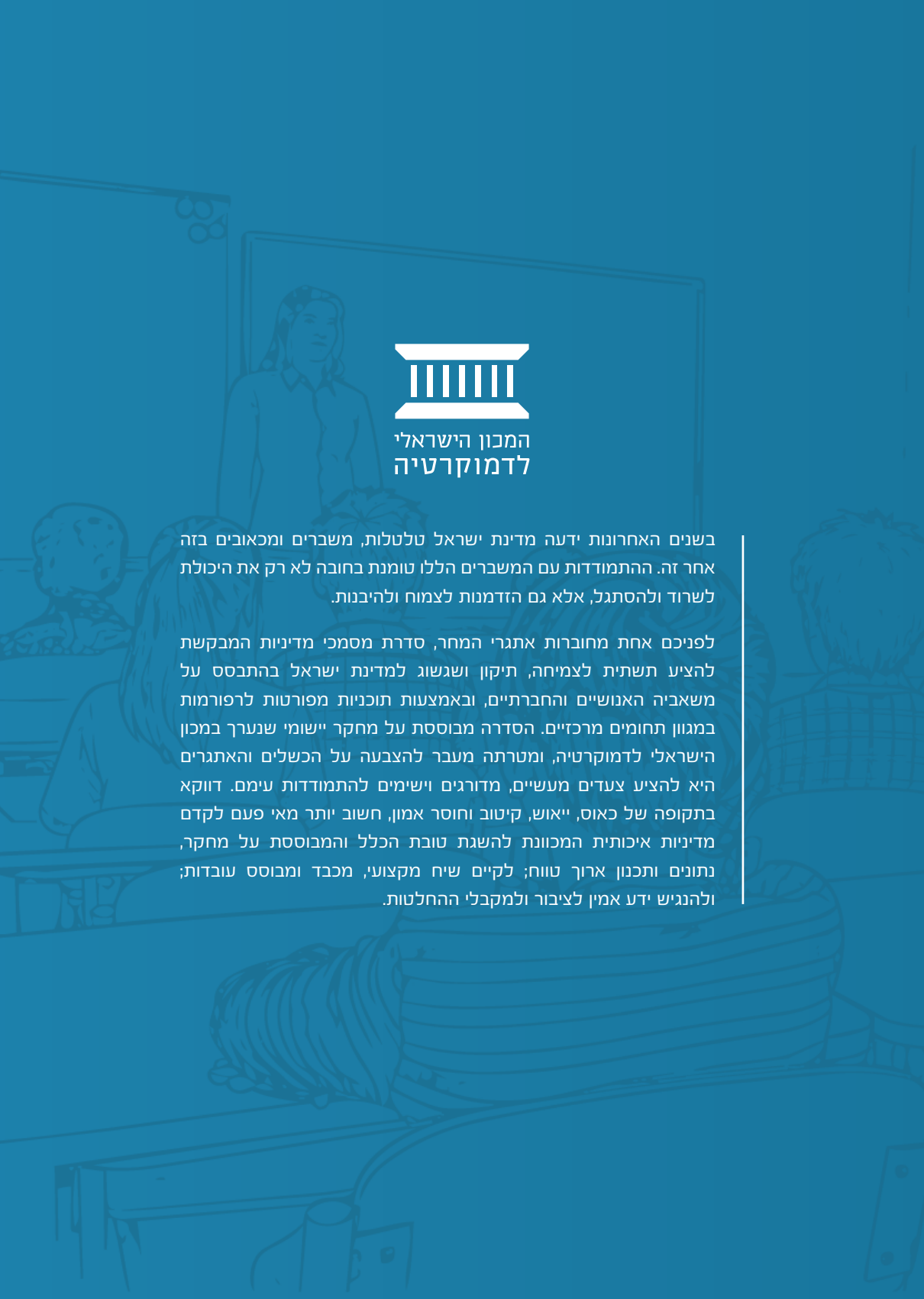
09

אתגרי המחר

איך מחנכים לאזרחות דמוקרטית בחברה מקוטבת ורבת־תרבויות?

תמי הופמן

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

בשנים האחרונות ידעה מדינת ישראל טלטלות, משברים ומכאובים בזה אחר זה. ההתמודדות עם המשברים הללו טומנת בחובה לא רק את היכולת לשרוד ולהסתגל, אלא גם הזדמנות לצמוח ולהיבנות.

לפניכם אחת מחוברות אתגרי המחר, סדרת מסמכי מדיניות המבקשת להציע תשתית לצמיחה, תיקון ושגשוג למדינת ישראל בהתבסס על משאביה האנושיים והחברתיים, ובאמצעות תוכניות מפורטות לרפורמות במגוון תחומים מרכזיים. הסדרה מבוססת על מחקר יישומי שנערך במכון הישראלי לדמוקרטיה, ומטרתה מעבר להצבעה על הכשלים והאתגרים היא להציע צעדים מעשיים, מדורגים וישימים להתמודדות עימם. דווקא בתקופה של כאוס, ייאוש, קיטוב וחוסר אמון, חשוב יותר מאי פעם לקדם מדיניות איכותית המכוונת להשגת טובת הכלל והמבוססת על מחקר, נתונים ותכנון ארוך טווח; לקיים שיח מקצועי, מכבד ומבוסס עובדות; ולהנגיש ידע אמין לציבור ולמקבלי ההחלטות.

עיקרי הדברים

חיזוק החוסן הדמוקרטי בישראל מצריך מחויבות לאומית ארוכת טווח לחינוך לכשירות אזרחית דמוקרטית כמיומנות יסוד לכלל התלמידים. כשירות זו צריכה להתבסס על ליבת ערכים משותפת, לצד התאמה למאפיינים של מגזרי החינוך השונים, ולכלול חשיבה ביקורתית, אוריינות מדיה, הבנת זכויות וחובות, התמודדות עם מחלוקת והיכרות עם המגבלות החוקיות והמוסריות של מדינה דמוקרטית, ברוח מגילת העצמאות וחוק החינוך הממלכתי.

תמונת המצב

מודדים כדי להצליח. ישראל לא השתתפה במדידה בינלאומית של כישורים אזרחיים מאז 1999. החזרת המדידה תאפשר לנהל מדיניות חינוכית מבוססת נתונים.

חיזוק והרחבה של ועד החינוך. ועד החינוך כולל כיום ייצוג מובטח של כ־20% לזרם הממלכתי־דתי. הרחבת הוועד תבטיח ייצוג מאוזן ומקצועי יותר לחינוך הממלכתי הכללי, שהוא ליבת המערכת.

מתווה להכשרת מורים. מתווה הכשרת המורים ל"חינוך אזרחי וחיים משותפים" קיים משנת 2021. אכיפתו המלאה תבטיח שכל מורה בישראל יחזיק בכלים להובלת כיתה רב־תרבותית.

תקציב שקוף ויעיל. תקציבי החינוך לערכים מפוזרים כיום בין גופים ומערכות ואינם שקופים לציבור. מעבר למערכת דיווח אחידה יבטיח הפניית משאבים יעילה, שוויונית והוגנת.

מתווה הפעולה בשלושת מעגלי ההשפעה

מעגל הממשלה. הגדרת כשירות אזרחית דמוקרטית כיעד לאומי בהצעת מחליטים, הקמת ועדת מומחים לאסדרת השקיפות התקציבית ומערכת דיווח אחידה, והרחבת ועד החינוך לצורך הגברת ייצוג אנשי המקצוע מהזרם הממלכתי.

מעגל משרד החינוך. הקמת מינהל ייעודי לכשירות אזרחית דמוקרטית, מיסוד מדידה בראמ"ה והצטרפות לסקרים הבינלאומיים של ה־IEA, לצד אכיפת מתווה המל"ג להכשרת מורים.

מעגל השלטון המקומי והחברה האזרחית (השטח והקהילה). יצירת מנגנון שותפות קבוע עם ארגונים אזרחיים, תמיכה ברשויות מקומיות בקולות קוראים והפניית תקציבים ייעודיים במערכת הגפ"ן לקידום יוזמות דמוקרטיה ומעורבות אזרחית קהילתית.

מבוא

הקשיים שמערכת החינוך הישראלית מתמודדת איתם אינם חדשים ומוכרים כבר שנים: הישגים נמוכים במבחנים בינלאומיים, פערים בין קבוצות חברתיות בהישגים ובנגישות לחינוך איכותי, מחסור במורים וערעור מעמדם המקצועי. לצד כל אלה חסרה תשתית מוסכמת ללימודי ליבה (שאינם רק מתמטיקה ואנגלית) לכלל תלמידי ישראל, שתאפשר חיים בחברה רבת־תרבויות מתוך כבוד למגוון הזהויות, סובלנות ותחושת שייכות. היעדרה של תשתית זו קשור גם למבנה מערכת החינוך הישראלית. מערכת זו מפוצלת לזרמי חינוך הפועלים מתוקף הסדרים משפטיים שונים ושיש ביניהם לא פעם פערים תקציביים גדולים וא־סימטריה ברמות הפיקוח והאוטונומיה. למרות תוכניות ותהליכי רפורמה רבים, בעיות אלו לא נפתרו ולאורך השנים הן אף העמיקו והתרחבו.

הכלים המוצעים במסמך זה נוגעים לסוגיית התשתית לחינוך אזרחי דמוקרטי המוקנה לאזרחי העתיד במערכת החינוך בישראל, מדינה יהודית ודמוקרטית, והם אינם מכוונים בהכרח לפתרון כלל הכשלים המתוארים לעיל. הבחירה בהיבט זה קשורה לשחיקה המתמשכת בתשתית זו לאורך השנים, כמדווח במחקרים ובמסמכי מדיניות רבים. לעומת זאת ישנה השקעה נרחבת בלימודי יהדות וחינוך לזהות יהודית במשמעותם האורתודוקסית מתוך הזנחה של ההיבטים הפלורליסטיים של לימודי היהדות, בעיקר בחינוך הממלכתי. בתקופה של קיטוב הולך וגובר ואתגרים ביטחוניים וחברתיים ניכרים, תשתית אזרחית דמוקרטית היא בסיס נדרש לקיומה של חברה טובה ומיטיבה.

חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה הם אבני יסוד בהנחלת ערכים דמוקרטיים ליברליים בחברה ובהפנמתם. למערכת חינוך ציבורית איכותית תפקיד מכריע ומהותי בתהליך זה. לאורך השנים נושא זה נדחק לשולי העשייה החינוכית של כל שחקני המדיניות הרלוונטיים ממגוון סיבות, בהן העברת כובד המשקל של מדיניות החינוך להגברת ההישגים במקצועות המדעיים ובמבחנים הבינלאומיים ותרבות פוליטית הרואה בערכים ליברליים מנוגדים לערכים יהודיים. מציאות זו מושפעת גם מתהליכים גלובליים בדמוקרטיות, ובמרכזם התגברותן של מגמות פופוליסטיות, הקצנה דתית ולאומנית והתפתחותה המהירה של הטכנולוגיה, התורמת בדרכה למגמות אלו.

המציאות הישראלית עומדת בסימן של שני משברים חסרי תקדים: מהלכי הממשלה ה־37 לשינויים במערכת המשפט וביחסי דת ומדינה; והמלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023. בעוד המשבר הפוליטי חידד את המשמעויות של ההזנחה ארוכת השנים של טיפוח תרבות דמוקרטית וכשירות אזרחית המבוססת על ערכים דמוקרטיים ליברליים בחברה

הישראלית, המלחמה חשפה עד כמה המחויבות לערכים אלה נדרשת ודחופה. כך למשל, חופש הביטוי וחופש המחאה העומדים למבחן בימי מלחמה, ובכלל זה הגברת הפיקוח על אנשי ונשות חינוך ורדיפתם בשל אמירות או התבטאויות המתייחסות למלחמה שלא על פי תפיסת הממשלה.

לתפיסתנו, לשם חיזוק החוסן הדמוקרטי במדינת ישראל יש לאמץ מחויבות לאומית ארוכת טווח לקידום חינוך לכשירות אזרחית דמוקרטית כאחת ממיומנויות היסוד הנדרשות במאה ה־21 וכבסיס מחייב לכלל אזרחי המדינה. אומנם זו חייבת להתאים לכל מגזרי החינוך ולהתגבר על החסמים העיקריים על פי המאפיינים הייחודיים לכל מגזר בנפרד, אך בד בבד יש צורך להגדיר מינימום של ערכי ליבה מוסכמים לכלל הקבוצות החברתיות בישראל.

חינוך אזרחי דמוקרטי פירושו טיפוח של חשיבה ביקורתית, של אוריינות מדיה אזרחית והבנה של המגבלות החוקיות והמוסריות על מדינה דמוקרטית בשגרה ובמלחמה. בישראל כשירות זו מתבססת על ערכי היסוד שהוגדרו במגילת העצמאות, הבאים לידי ביטוי גם בחוק חינוך ממלכתי, שלפיהם יש –

לחנך אדם אוהב אדם;

להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכך לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים;

לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים.

מסמכים מרכזיים אלו מגדירים את המסגרת הערכית החיונית לאזרחי העתיד במדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית.

השאיפה לטיפוח כשירות אזרחית דמוקרטית היא מגמה אסטרטגית גלובלית שארגונים בינלאומיים כמו ה־OECD והאיחוד האירופי מזהים כתשתית נדרשת לצורך שיפור מערכות החינוך במגוון תחומים: צמצום פערים בין קבוצות, עלייה בהישגים ובתחושת הלכידות החברתית והקניית כלים ומודעות למאבק במגמות של גזענות, שנאת זרים ופופוליזם.

בישראל ישנם כשלים בכל הקשור למחויבות זו ובתרגומה למדיניות בת קיימא (תקציבים, תהליכי מדידה והערכה, הכשרת מורים).

הכשל הראשון הוא היעדר תשתית לחינוך אזרחי דמוקרטי לכל תלמידי ישראל בכלל המגזרים. כלל בוגרי מערכת החינוך מסיימים את שנות הלימודים שלהם ללא כל מסד ערכי מינימלי משותף, כזה המאפשר יצירת חברה המבוססת על ערכים דמוקרטיים וערבות הדדית.

הכשל השני מתמקד בהחלשה של החינוך הממלכתי הכללי (עברי וערבי) במגוון היבטים: תקציב, מידת האוטונומיה הפדגוגית של מורים ומורות, ובתוך כך האפשרות שלהם לעסוק באופן עמוק בחינוך לאוריינות אזרחית דמוקרטית ופוליטית. חוסר סימטריה זה בולט במיוחד בנוגע לחינוך הממלכתי בחברה הערבית, לנוכח תמונת הראי למגזרי החינוך הדתיים.

החינוך הממלכתי־דתי והחינוך החרדי נהנים מאוטונומיה חינוכית ופדגוגית נרחבת ביותר ומתקצוב ייעודי ותוספתי שחלק ממקורותיו ומטרותיו אינם נגישים לציבור. אוטונומיה זו מאפשרת עיסוק מקיף הרבה יותר בערכים ובנושאים הקשורים למעגלי הזהות של התלמידים מזה המוקצה לחינוך הממלכתי (עברי וערבי). בהיותו של החינוך הממלכתי הכללי מסגרת הלימוד של מרבית התלמידים והתלמידות במדינת ישראל, יש חשיבות בהגנה על ערכי היסוד שלו (כפי שאלה באים לידי ביטוי במגילת העצמאות ובמטרות חוק חינוך ממלכתי) ועל האפשרות להגדיר את מרחבי הפעולה שלו לאורם.

המציאות החברתית המקוטבת בישראל חושפת את המחסור בידע, במיומנויות ובכשירויות הרלוונטיות לחיים משותפים בחברה הישראלית רבת המחלוקות. מחסור זה ניכר גם ממדדים שונים ומחייב מענה חינוכי מערכתי. ההמלצות במסמך זה מסמנות צעדים ראשונים להשבה של ערכי מגילת העצמאות אל מרכז העשייה החינוכית והמחויבות החברתית שמערכת החינוך היא הבסיס לה, מתוך הבנה שכשירות אזרחית דמוקרטית היא תשתית הכרחית ודחופה לחיים במאה ה־21.

המלצות מדיניות

המלצות לדרג הממשלה

1. **הגברת מחויבות הממשלה לקידום כשירות אזרחית דמוקרטית.** יש להגדיר כשירות זו כיעד אסטרטגי בעל חשיבות לאומית בכלל מערכת החינוך במסגרת הצעת מחליטים בממשלה. הצעה זו תעגן את המסגרת המבנית, התקציבית והרגולטורית למימושו של היעד.

2. **הרחבת סמכויות ועד החינוך ותיקון מפתח הייצוג.** תפקיד ועד החינוך הוא לייעץ לשר החינוך באישור תוכניות לימודים ותקנות. מכוח תפקיד זה הוא אמור לשמש מעין מועצה לאומית לחינוך השותפה לתהליכי קביעת המדיניות במערכת החינוך. חוזקתו של ועד החינוך היא גם בהיותו בלתי תלוי במשך כהונתו של שר חינוך כזה או אחר. ואולם בפועל ועד החינוך אינו מממש את מלוא ייעודו ויש מקום להרחיב את השפעתו.

   המלצתנו היא לחזק את מעמדו כגוף מייעץ, בעיקר בכל הקשור במינויי בכירים במשרד החינוך. כמו כן, מומלץ להרחיב את מידת הייצוגיות של הוועד. בנוסח החוק הנוכחי (סעיף 12 וסעיף 13 לחוק חינוך ממלכתי) נקבע כי בוועד החינוך, שמספר החברים בו לא יפחת מ־15 איש, יהיו לכל הפחות 3 נציגים המכהנים במקביל גם במועצת החינוך הממלכתי־דתי (כ־20%). ההגדרות הקיימות היום בחוק מייצרות אפוא חפיפה בין שתי קבוצות (עובדי חמ"ד ועובדי משרד), כך שבפועל הייצוג היחסי של עובדי משרד שתפקידם וניסיונם המקצועי קשור לפיקוח החינוך הממלכתי, שהוא ליבת המערכת, אינו מאוזן. לפיכך מוצע להגדיל את המספר המינימלי של חברי הוועד ולקבוע כי רוב חבריו יהיו מקרב עובדי המשרד שמומחיותם וניסיונם העיקרי הם במוסדות החינוך הממלכתי.

3. **החלטת ממשלה בדבר הקמת ועדת מומחים בנושא אסדרת השקיפות התקציבית.** שחיקתו של החינוך לקידום כישורים אזרחיים דמוקרטיים קשורה גם להיעדר תקציבים ייעודיים לתחום זה בכל זירות החינוך: תוכניות לימודים, הכשרת מורים ופיתוח מקצועי ושעות לימוד ייעודיות. התקציבים המיועדים למטרות אלו אינם גלויים לציבור. המלצתנו היא להקים ועדת מומחים ממשלתית שתפקידה יהיה לבחון את המקורות התקציביים של תוכניות החינוך לערכים (בכלל מגזרי החינוך), בתוך ומחוץ למשרד החינוך, לצורך ייעול, פיקוח והפניית תקציבים לקידום כישורים אזרחיים דמוקרטיים כמהלך אסטרטגי ארוך טווח. כן מוצע להקים מערכת דיווח אחידה,

משותפת ושקופה לכלל המערכות המרובות הקיימות כיום במשרדי האוצר, החינוך והרשויות המקומיות – בכלל זה תקציבים המועברים לצורכי חינוך באמצעות משרדי ממשלה אחרים – לצורך ניהול המקורות הכספיים השונים ביעילות, בשקיפות ולמען הבטחת שלטון החוק והמינהל התקין.

4. **הרחבת הפעילות לקידום חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה במסגרת משרדי ממשלה אחרים.** על מנת לייצר מהלך משותף כלל־ממשלתי לקידום מגוון היבטים של החינוך האזרחי והחינוך לדמוקרטיה, ראוי להוסיף בכל אחד מהמשרדים הרלוונטיים תחומי פעילות הקשורים במערכת החינוך. אלו המשרדים המרכזיים: משרד התרבות, המשרד לשוויון חברתי, משרד התקשורת, משרד המדע והמשרד להגנת הסביבה. לדוגמה:

- **משרד המדע והטכנולוגיה –** שילוב של כישורים אזרחיים דמוקרטיים בתוכניות לקידום לימודי מדע וטכנולוגיה במערכת החינוך בכל הגילים ותמיכה בפרויקטים של מדע אזרחי.
- **המשרד להגנת הסביבה –** הטמעת תכנים הקושרים בין קיימות וערכים אזרחיים דמוקרטיים באמצעות תוכניות לימודים לחינוך סביבתי במערכת החינוך ובחינוך הלא פורמלי.

המלצות למשרד החינוך

1. **הקמת מינהל בנושא כשירות אזרחית במשרד החינוך ומינהלת ייעודית לקידום כישורים אזרחיים דמוקרטיים במערכת החינוך,** מתוך יצירת מנגנון קבוע לשותפות עם ארגונים בחברה האזרחית. נדרש כי במינהל שיוקם, ובשיתוף כלל היחידות העוסקות בתוכניות הלימודים, תגובש תוכנית אסטרטגית לכישורי אזרחות דמוקרטית בכל מגזרי החינוך.

2. **מיסוד מדידה והערכה של כשירות אזרחית דמוקרטית במערך ההערכה של ראמ"ה (הרשות הארצית למדידה והערכה).** בישראל אין מדידה מסודרת ועקבית של נתונים על כישורים אזרחיים דמוקרטיים של התלמידים הלומדים במערכת החינוך, כפי שנהוג בדמוקרטיות רבות אחרות. נוסף על כך, ישראל אינה משתתפת בסקרים בינלאומיים הבודקים כשירות אזרחית של תלמידים מאז 1999. לפיכך נתונים מעודכנים בנושא זה הם מעטים יחסית ועוסקים לא פעם בהערכה של פרויקטים נקודתיים, והם בוודאי אינם מספקים תמונה רחבה ומתמשכת של מגמות עומק כפי שאלו באות לידי ביטוי במדדי הדמוקרטיה הנערכים במכון הישראלי לדמוקרטיה בקרב מבוגרים.

המלצותינו הן:

- לפתח מדד כשירות אזרחית דמוקרטית, העוסק ישירות במיומנויות בהקשר האזרחי.
- למסד תהליכי הערכה ומדידה ייעודיים בנושא כשירות אזרחית דמוקרטית במבחנים הארציים (במסגרת מבחני האקלים, ושילוב שאלות ומדדים במסגרת מבחנים העוסקים באוריינות שפה).
- להצטרף לסקר הבינלאומי של IEA Education (International Civic and Citizenship Study - ICCS), הבוחן כשירות אזרחית של תלמידים בכיתות ח' וי"א במדינות שונות.

3. **כתיבה ופרסום של חוזר מנכ"ל הוראת קבע ייעודי לקידום חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה בכלל המערכת.** המחקר מלמד כי חוזרי מנכ"ל הם מרכיב מרכזי בעיצובה של מדיניות חינוך בכלל התחומים. ואולם חוזרי מנכ"ל הוראות קבע העוסקים באופן ישיר בתוכניות הלימודים בנושאי רוחב חברתיים וערכיים נמנעים לרוב מעיסוק מוצהר בכישורים אזרחיים דמוקרטיים. המלצתנו היא לכתוב ולפרסם חוזר מנכ"ל מקיף בעניין שיכלול בתוכו גם את הנושאים הנקודתיים שמוסדרים בחוזרי מנכ"ל הנוגעים לכשירות אזרחית דמוקרטית, כגון:
   - חוזר מנכ"ל הוראת קבע "חיים בשותפות ומניעת גזענות" (2022)
   - מסמך דמות הבוגר והבוגרת 2030 (2020)
   - חוזר מנכ"ל הוראת קבע "התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח השנוי במחלוקת" (2016)
   - חוזר מנכ"ל "האחר הוא אני" (2014)
4. **הקמת מועצה מייעצת לחינוך הערבי במשרד החינוך, כמתחייב מתקנות חינוך ממלכתי (התשנ"ו-1996) וכחלק מהתהליך להקמת מינהל עצמאי לחינוך הערבי.** החינוך הערבי מתמודד עם אתגרים רבים ובהם האתגר המבני: מעמדה של מערכת החינוך בחברה הערבית בתוך החינוך הממלכתי. אתגר זה מתבטא בהיעדר סימטריה ובאי־שוויון עמוק בכל הקשור לתקציבים, לאוטונומיה פדגוגית ולאפשרות להדגשת הייחודיות של החברה הערבית כקבוצה מובחנת בהיבטים דתיים, תרבותיים ולאומיים. אי לכך, החינוך הערבי סובל מחולשה מובנית בכל הקשור בניהול ובקביעת המדיניות בהתאם לצרכים הייחודיים של החברה שהוא אמור לשרת. הקמת מועצה מייעצת לחינוך הערבי, כפי שמוגדר בחוק הקיים, היא צעד חשוב בצמצום פערים אלו ברמת המבנה וההכרה בייחודיות החינוך בחברה הערבית.

5. הגדרת נהלים לאסדרה של הטמעת מרכיב ליבה מחייב "חינוך אזרחי וחיים משותפים" בתהליכי הכשרת המורות והמורים, לצורך יישום של רכיב הליבה הקיים במתווה המל"ג להכשרה להוראה (מתווה ודמני-ענבר):

> חינוך אזרחי, חיים משותפים, תרבות ומורשת עם; התמקדות בסוגיית ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; המשמעות של להיות אזרח במדינת ישראל; טיפוח ערכים דמוקרטיים; תרבות; מסורת ומורשת; חינוך לחיים משותפים בחברה רב תרבותית.[1]

המתווה מחייב מאז שנת 2021, ומינהל עובדי הוראה במשרד החינוך אף פרסם חוזר מנכ"ל[2] המציג מגוון אפשרויות ליישום מרכיב זה. למרות זאת, הוא עדיין אינו מיושם במלואו בכלל התוכניות להכשרת הוראה במוסדות למיניהם. לפיכך אנו ממליצים ליצור ולאסדר מרכיב זה הן בנהלים והן באמצעות תמריצים לקידום רכיב זה בכלל תוכניות ההכשרה להוראה.

1 מתוך דוח ועדת המומחים **לבחינת מבנה ומתווה ההכשרה להוראה במוסדות להשכלה גבוהה בישראל,** "רכיבי ליבה ותכנים מחייבים בתחומי החינוך, ההוראה וההכשרה הקלינית", עמ' VI.

2 חוזר מנכ"ל, **"חינוך לחיים משותפים וחינוך נגד גזענות"**, שפורסם בנובמבר 2021 והופץ לכלל נשיאי המוסדות להכשרת עובדי הוראה. החוזר הוא מסגרת חשיבה ופעולה לקראת יישום הנושא כפי שקיבל ביטוי בדוח ודמני ענבר, לעיל הערה 1.

המלצות למשרד החינוך בעניין השלטון המקומי וארגוני החברה האזרחית

6. **תמיכה ברשויות המקומיות ובקהילה בקידום מהלכים מקומיים** מותאמים לצרכים הייחודיים של כל קהילה לקידום כישורים אזרחיים ודמוקרטיים על ידי:

- קידום קולות קוראים להנעת תהליכים להטמעה של מרחבי פעולה לקידום כישורים אזרחיים דמוקרטיים על ידי רשויות מקומיות ובעלויות חינוך בתחומי הפעולה שלהן, ובהתאמה לקבוצות בחברה הישראלית.
- הפניה ייעודית מוגדרת של תקציבים במערכת הגפ"ן לשימוש הבעלויות לקידום פעילות רשותית בנושא דמוקרטיה (למשל: שבוע דמוקרטיה; שלושה ימי לוח בנושא אזרחות ודמוקרטיה; קמפיין עירוני בנושא מעורבות אזרחית פעילה).

סיכום

הכלים המוצעים במסמך זה עוסקים בסוגיית התשתית האזרחית הדמוקרטית המוקנית לאזרחי העתיד ואינם מכוונים בהכרח לפתרון כלל הסוגיות שיש לתקן במערכת החינוך. עם זאת, הם מבקשים להניח תשתית הכרחית להתמודדות עם השחיקה המתמשכת בתחום זה, שמשפיעה בתורה על סוגיות נוספות שהחברה הישראלית מתמודדת עימן: קיטוב הולך וגדל, היעדר מכנה משותף חברתי ולאומי ופגיעה עמוקה בתחושת השייכות והסולידריות של כלל אזרחי ואזרחיות ישראל.

המלצות אלו מבקשות להניח תשתית חיונית לתהליכי השיקום הנדרשים בעת של נסיגה דמוקרטית. גם אם למערכת החינוך בישראל הייתה תרומה ישירה או עקיפה למציאות הנוכחית, היא יכולה וצריכה להיות חלק מהפתרון – שיקומה של החברה הישראלית וחיזוקה כמדינה יהודית ודמוקרטית הערוכה להתמודד עם אתגרי המחר.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

> המשבר הוא גם הזדמנות. ויותר מזה הוא צירי לידה.
> משהו חדש נולד במשבר.
>
> הרב יונתן זקס

סדרת החוברות אתגרי המחר

התקופה האחרונה חידדה את הצורך הקריטי בביצור מוסדות הממשל, בשיקום אמון הציבור בהם ובחיזוק יסודותיה של הדמוקרטיה הישראלית. בחירות 2026 הן הזדמנות נדירה לאזרחי ישראל ולהנהגת המדינה לעצב חזון וסדרי עדיפויות ולגבש תוכניות פעולה ארוכות טווח להתמודדות עם האתגרים הבולטים הניצבים לפני המדינה.

לשם מימוש מטרה זו, צוותי המחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה פועלים בעקביות לגיבוש מפת דרכים מפורטת להנהגה הנבחרת. החוברות בסדרה מציעות שורה של רפורמות והמלצות מדיניות בתחומי המשטר והממשל, הכלכלה והחברה, הביטחון, החינוך, השירות הציבורי, השלטון המקומי, המרחב הדיגיטלי, יחסי דת ומדינה ועוד. יחד, הן פורשות לפני הציבור מהלך כולל של תיקון, שיקום ורפורמה לטובת כלל אזרחי ישראל.

ב־7 באוקטובר מדינת ישראל ספגה מכה קשה, אך זו יכולה וצריכה להיות גם קריאת השכמה. דווקא בתקופה של כאוס, ייאוש, קיטוב וחוסר אמון, חשוב יותר מאי פעם לקדם מדיניות איכותית המכוונת להשגת טובת הכלל והמבוססת על מחקר, נתונים ותכנון ארוך טווח; לקיים שיח מקצועי, מכבד ומבוסס עובדות; ולהנגיש ידע אמין לציבור ולמקבלי ההחלטות.

סדרת **אתגרי המחר** משקפת את יכולותיו של המכון הישראלי לדמוקרטיה לתרגם מחקר יישומי לפתרונות מדיניות לאתגרי הפנים המרכזיים של מדינת ישראל. אנו פועלים מתוך אמונה עמוקה שגם לאחר שנים של משבר וטלטלה לא אבדה תקוותנו ואפשר לבנות כאן מציאות טובה יותר – ישראל דמוקרטית, יציבה ובעלת חזון לעתיד היא ישראל חזקה.

הרפורמות מאורגנות בשלושה מעגלים -

1 רפורמות ליבה לעיצוב החוזה הדמוקרטי

רפורמות הנוגעות ליסודות המדינה הדמוקרטית וליכולתה לתפקד לאורך זמן. לתפיסתנו, מהלכים אלו צריכים לעמוד בלב סדר יומה של הממשלה הבאה:

- **הסדרה חוקתית, מערכת המשפט וכללי המשחק הדמוקרטיים.** מהלך לשיקום מנסיגה דמוקרטית, תיקון כללי המשחק ולביסוס תשתית חוקתית רחבה המרסנת כוח ומעגנת את ערכי היסוד של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. יעדי התוכנית הם חיזוק של שומרי הסף, עיגון של זכויות יסוד, הסדרת היחסים בין הרשויות ושיפור התפקוד של מערכת המשפט.

- **אסדרת המרחב הדיגיטלי.** יצירת מסגרת ישראלית עדכנית להתמודדות עם האתגרים והסיכונים הנלווים לרשתות החברתיות, לאלגוריתמים ולבינה המלאכותית, מתוך הגנה על משתמשים, חיזוק של אחריות הפלטפורמות, מאבק בדיסאינפורמציה ובפעילות השפעה מתואמת ושמירה על המרחב הדמוקרטי.

- **פרדיגמה חדשה ליחסי המדינה והחברה החרדית.** מעבר ממדיניות של מובלעת וסבסוד בין־מגזרי להסדר אזרחי חדש המבוסס על אחריות הדדית וחובות וזכויות דומות לכלל אזרחי המדינה. במסגרת זו מוצעים צעדים לחיזוק השוויון בנטל, לקידום שירות צבאי ואזרחי, לצמצום האוטונומיה החרדית בתחומי החינוך, ולהקטנת מנגנוני הסבסוד הבין־מגזריים המעודדים התבדלות.

- **שיקום השירות הציבורי וטיוב פעולתו.** חיזוק מעמדו, מקצועיותו ואפקטיביות פעולתו של השירות הציבורי, מתוך תפיסה ששירות ציבורי איכותי הוא תנאי יסוד לממשל תקין, יעיל ודמוקרטי. מטרות התוכנית הן חיזוק הממלכתיות והאתיקה הציבורית, טיוב מנגנוני המינויים, ארגון מחדש של משרדי הממשלה מתוך הפחתת מספרם ושינוי חלוקת התפקידים והסמכויות ביניהם, שיפור יכולות התכנון והביצוע הממשלתיות וחיזוק ההון האנושי בשירות הציבורי.

2 רפורמות מבניות לחיזוק הממשל ויכולת הביצוע

רפורמות שנועדו לשפר את איכות הממשל, היציבות הפוליטית ויכולת הביצוע של המדינה לאורך זמן:

- **רפורמות פוליטיות ומבניות.** תיקון שיטת הבחירות באופן שישפר את הייצוגיות והאחריות של נבחרי הציבור ואת יכולתם של האזרחים להשתתף בפוליטיקה; חיזוק היציבות הפוליטית באופן שיגביר את הרציפות בעבודת הממשלה והכְּנסת ויגביר את היכולת של המערכת הפוליטית לתכנן ולהוציא לפועל מדיניות ארוכת טווח לטובת אינטרס ציבורי רחב; וטיוב מנגנוני קבלת ההחלטות בנושאים אזרחיים וביטחוניים.
- **רפורמה בשלטון המקומי.** מעבר ממבנה ריכוזי למבנה מבוזר, גמיש ויעיל יותר, המבוסס על אוטונומיה מקומית, הפחתת רגולציה, ביזור סמכויות והרחבה של יכולת הביצוע של הרשויות המקומיות לצד חיזוק מנגנוני הבקרה והדמוקרטיה המקומית.
- **שינוי סדרי העדיפויות התקציביים והיערכות כלכלית לעתיד.** התאמת תקציב המדינה לאתגרים הביטחוניים, החברתיים והטכנולוגיים של העשורים הקרובים; מאבק ביוקר המחיה; חיזוק מנועי צמיחה; והשקעה בהון אנושי ובתשתיות אזרחיות.

3 רפורמות אופק חברתי לכינון מרקם חברתי ועתיד משותף

רפורמות המבקשות להתמודד עם מגמות עומק המשפיעות על עתידה של ישראל כחברה יהודית ודמוקרטית במאה ה־21:

- **חינוך לדמוקרטיה ולכשירות אזרחית.** החזרת הכשירות האזרחית־דמוקרטית למרכז העשייה החינוכית, באמצעות חיזוק החינוך לערכים דמוקרטיים, אוריינות מדיה, חשיבה ביקורתית ותחושת שותפות אזרחית בקרב כלל תלמידי ישראל.
- **ביטחון הפנים ומשטרת ישראל.** שיקום מערך השיטור וביצור העצמאות המקצועית והממלכתית של המשטרה; חיזוק הביטחון האישי והקהילתי; טיפול אפקטיבי בפשיעה ובאלימות; ושיקום האמון הציבורי בגופי אכיפת החוק.
- **שילוב החברה הערבית בישראל.** קידום מדיניות ארוכת טווח לצמצום פערים; חיזוק החוסן הכלכלי והמוסדי של הרשויות הערביות; שיפור ההשתלבות בתעסוקה ובחינוך; והתמודדות אפקטיבית עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית.
- **היערכות לעידן הבינה המלאכותית.** התאמת שוק העבודה, ההכשרות המקצועיות ומערכת החינוך למציאות הטכנולוגית והכלכלית המשתנה במהירות.

מקום למחשבה

מקום למחשבה

מקום למחשבה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

ד"ר תמי הופמן היא עמיתת מחקר וראשת התוכנית למדיניות חינוך לדמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה; חברת סגל במכללת סמינר הקיבוצים. תחומי המחקר שלה הם הכשרת מורים, חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה ויחסי הצבא עם מערכת החינוך.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

www.idi.org.il | 2026

לכל נושאי
אתגרי המחר